

ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ BERGSON ΑΠΟ ΤΟΝ MERLEAU-PONTY

Ο φαινομενολογικός προσανατολισμός του Merleau-Ponty ήταν αναμενόμενο να τον κάνει ιδιαίτερα κριτικό απέναντι σε μια φιλοσοφία της ζωής όπως εκείνη του Bergson¹, ιδίως κατά την περίοδο της *Φαινομενολογίας της αντίληψης* (1945), όποτε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος του Merleau-Ponty βρίσκεται η συνείδηση, ως ατομική συνείδηση στη σχέση της με τον κόσμο. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος του Bergson βρίσκεται η ίδια η ζωή ως ρεῦμα² και ο προβληματισμός του έχει κοσμολογική χροιά³, ενώ παράλληλα χαρακτηρίζεται από την άσκηση αμείλικτης κριτικής στις μεθόδους της διάνοιας, που έχουν ως αποτέλεσμα την ακινητοποίηση, την ομογενοποίηση και την εν γένει παραποίηση της πραγματικότητας. Ο καίριος ρόλος, ειδικότερα, που αναγνωρίζεται στο υποκείμενο εκ μέρους της φαινομενολογίας όσο και εκ μέρους των φιλοσοφιών της ύπαρξεως ήταν ένας από τους κυριότερους λόγους της απο-

1. Κατά την πρώτη περίοδο της φιλοσοφικής του δημιουργίας ο Merleau-Ponty ακολουθεί τη γενικότερη, αρνητική απέναντι στον Bergson, στάση της σύγχρονης του γαλλικής αλλά και ξένης διανόησης. Για μία έμπεριστατωμένη παρουσίαση και έρμηνεία της στάσης αυτής βλ. το *Επίμετρο* του Γ. Πρελορέντζου στην ελληνική μετάφραση της *Δημιουργικής εξέλιξης*, (μτφρ. Κ. Παπαγιώργη - Γ. Πρελορέντζου), Αθήνα, Πόλις, 2005, σσ. 350 - 384.

2. Πβ. M. MERLEAU-PONTY, *La Nature*, σημειώσεις από τις παραδόσεις του στο Collège de France, επιμ. D. Séglaud, Παρίσι, Seuil, 1995, σ. 86: «Ο Bergson θέλει να ανακαλύψει ξανά, ένορατικά, τη φυσική διαδικασία της ζωής, σε αντίθεση προς κάθε είδους ανθρώπινη διαδικασία». Ο Merleau-Ponty αναφέρεται στην κριτική που άσκησε ο Bergson στις παραμορφωτικές παρεμβάσεις της ανθρώπινης διάνοιας κατά την εκ μέρους της προσέγγιση της πραγματικότητας. Στο πλαίσιο αυτό ο Bergson άσκησε κριτική και στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία. Σχετικά με το θέμα αυτό, πβ. E. MOUTSOPOULOS, *La critique du platonisme chez Bergson*, Αθήνα, Institutions Philosophiques Réunies, 1997. Επίσης, H. GOUHIER, *Bergson et l'histoire de la pensée occidentale*, Παρίσι, Vrin, 1989.

3. Πβ. J.-M. TRÉGUIER, Merleau-Ponty et le «bergsonisme», *Revue de Métaphysique et de Morale*, n°3, Ιούλ.-Σεπτ. 1997, σ. 408: «Στη φιλοσοφία του Bergson εξακολουθεί να ισχύει το μοντέλο των αρχαίων κοσμολογιών, μοντέλο ξένο προς την υπερβατολογική φιλοσοφία του Husserl». Πβ. και J. HYPPOLITE, *Vie et existence d'après Bergson*, *Figures de la pensée philosophique*, τ. 1, Παρίσι, Quadrige / PUF, 1991, σ. 492.

μάκρυνσης του Merleau-Ponty από τη φιλοσοφία του Bergson: «Τί είναι λοιπόν αυτό το «πλατὺ ρεῦμα συνείδησης» χωρίς ὀργανισμό, χωρίς ατομικότητα, πού ὁ Bergson λέει ὅτι διασχίζει τὴν ὕλη; Ἐχοντας καταστεινὸ κοσμολογικὸς παράγων, ἡ συνείδηση δύσκολα ἀναγνωρίζεται», γράφει στὸ *Ἐγκώμιο τῆς φιλοσοφίας*⁴. Τέλος, ἐνῶ, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Cl. Lefort, τὸ ἐρώτημα πού διατρέχει ὅλο τὸ ἔργο τοῦ Merleau-Ponty εἶναι: «Τί σημαίνει βλέπω;»⁵, ἐρώτημα πού συνδέεται μὲν μὲ τὴν ἔννοια τοῦ χρόνου, ἀκόμα περισσότερο ὅμως μὲ ἐκείνη τοῦ χώρου, ὁ χρόνος, καὶ οἱ μέσω τοῦ χώρου παραπλανητικὲς προσεγγίσεις του, σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴ διάρκεια, ὡς ἄμεσο δεδομένο τῆς συνείδησης, εἶναι αὐτὸ πού συνιστᾷ μία ἀπὸ τὶς πιὸ ρηξικέλευθες διαστάσεις τοῦ στοχασμοῦ τοῦ Bergson.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὡστόσο, ὁ Merleau-Ponty ὄχι μόνο εἶναι φανερὰ ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴ μπερξονικὴ φιλοσοφία στὴ *Δομὴ τῆς συμπεριφορᾶς*, ἀλλὰ ἐπὶ πλέον σὲ δύο τουλάχιστον ζητήματα οἱ προβληματισμοὶ του συγκλίνουν πρὸς ἐκείνους τοῦ Bergson: τὸ πρῶτο εἶναι ἡ *χρονικότητα*⁶, ὡς πρὸς τὴν ὁποία, ἐξ ἄλλου, ἔχει ἐπανειλημμένα ἐπισημανθεῖ ἡ ἐγγύτητα Husserl καὶ Bergson (ὅπως ἐπίσης καὶ οἱ διαφορές τους): τὸ δεύτερο εἶναι ἡ *στροφὴ στὴν ἐμπειρία*⁷, μὲ ταυτόχρονη ἄσκηση κριτικῆς τόσο στὶς θέσεις τοῦ ἐμπειρισμοῦ ὅσο καὶ σὲ ἐκεῖνες τῶν ἰδεαλιστικῆς τοποθέτησης φιλοσοφιῶν⁸.

Ἡ σχέση τοῦ Merleau-Ponty μὲ τὸν Bergson ἐμφανίζεται διαρκῆς ἀλλὰ κυμαινόμενη καὶ τὴν χαρακτηρίζει αὐξανόμενη συμπάθεια, καθὼς ὁ στοχασμὸς τοῦ Merleau-Ponty μετατοπίζεται ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς συνείδησης σὲ ἐκείνη τοῦ *Εἶναι*, ὁπότε, κατὰ τὴν τελευταία περίοδο τῆς φιλοσοφίας του, ξαναδιαβάζει τὸν Bergson μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῶν δικῶν του ὄντολογικῶν προβληματισμῶν, πράγμα πού μειώνει ἴσως τὴν πιστότητα τῶν ἐρμηνειῶν του, αὐξάνει ὅμως τὴ δημιουργικότητά τους. Παράλληλα, τὴν ἀρχικὴ ἐπικριτικὴ στάση του διαδέχεται μία βαθύτερη κατανόηση, πού ὅμως δὲν σημαίνει καὶ ἄνευ ὅρων παραδοχῇ⁹.

4. Πβ. M. MERLEAU-PONTY, *Éloge de la philosophie, Éloge de la philosophie et autres essais*, Παρίσι, Gallimard, 1953 καὶ 1960, σ. 19.

5. Πβ. Cl. LEFORT, *Qu'est-ce que voir, Sur une colonne absente*, Παρίσι, Gallimard, 1978, σσ. 140 -155.

6. Πβ. λ.χ. M. MERLEAU - PONTY, *Phénoménologie de la perception*, Παρίσι, Gallimard, 1945, σσ. 472 - 476, 484. Πβ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Le visible et l'invisible*, Παρίσι, Gallimard, 1964, σσ. 247 - 250 κ.ά. Πβ. ἐπίσης, V. PEILLON, H. Bergson et le problème du commencement humain de la réflexion, *Revue de Métaphysique et de Morale*, Ἰουλ.-Σεπτ. 1997, n° 3, σσ. 399-400.

7. Πβ. R. BARBARAS, *Le problème de l'expérience*, *Annales Bergsoniennes*, II, ἐπιμ. ἔκδ. F. Worms, Παρίσι, PUF, 2004, σ. 287-288.

8. Πβ. F. CAEYMAEX, *Bergson, Sartre, Merleau-Ponty: les phénoménologies existentialistes et leur héritage bergsonien*, *Annales bergsoniennes* II, σ. 410.

9. Ὁ J.-M. Tréguier, ἐπισημαίνοντας τόσο τὴν αὐξανόμενη συμπάθεια πού διαφαίνεται

Έτσι, στο παλαιότερο έργο του *Η δομή της συμπεριφοράς*, ενώ υπάρχει έμφανής συγγένεια ανάμεσα στους προβληματισμούς του Merleau-Ponty και την μπερξονική σκέψη, υπάρχουν ελάχιστες, έμμεσες κυρίως, αναφορές στον Bergson¹⁰, και καμμιὰ μνεία μπερξονικού έργου στη βιβλιογραφία. Άξιζει νὰ σημειωθεί ὅτι ἡ θεματικὴ προετοιμασία τῆς *Δομῆς τῆς συμπεριφοράς* ξεκινᾷ γύρω στὸ 1933, ἐποχὴ προγενέστερη τῆς καθοριστικῆς γιὰ τὸν Merleau-Ponty γνωριμίας του μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ Husserl, πὺν τοποθετεῖται μεταξὺ 1936 καὶ 1939¹¹, γι' αὐτὸ καί, ὅπως σωστὰ παρατηρεῖ ὁ J.-M. Tréguier, «τὸ γενικὸ πνεῦμα τοῦ βιβλίου, παρὰ τὶς ἄφθονες ἀναφορὲς στὸν Husserl στὴν ἐκδεδομένη μορφὴ τοῦ 1942, δὲν εἶναι χουσερλικό»¹². Εἶναι ἰδιαίτερα εὐδιάκριτὴ ἡ μπερξονικὴ ἐπίδραση, τόσο στὴ μέθοδο πὺν ἀκολουθεῖ ὁ Merleau-Ponty στὴ μελέτῃ αὐτὴ (ἀνασκευὴ τοῦ ἐμπειρισμοῦ καὶ τοῦ ὑποκειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ ἀφ' ἑνός, φιλοσοφικὰ συνεπῆς ἐνσωμάτωση τῶν πορισμάτων τῆς ψυχοφυσιολογίας τῆς ἐποχῆς ἀφ' ἑτέρου), ὅσο καὶ στὸ περιεχόμενο τοῦ τρίτου κεφαλαίου πὺν ἐπιγράφεται «Ἡ φυσικὴ, ἡ ζωτικὴ, ἡ ἀνθρώπινὴ τάξη»¹³.

Σπάνιες εἶναι οἱ ἀναφορὲς στὸν Bergson καὶ στὴ *Φαινομενολογία τῆς ἀντίληψης*, καὶ προφανεῖς οἱ λόγοι τῆς ἀπομάκρυνσης τοῦ Merleau-Ponty ἀπὸ ἐκεῖνον¹⁴. Ἡ ἔλξη πὺν ἄσκησε στοὺς Γάλλους διανοούμενους (Levinas, Sartre, Merleau-Ponty, Ricœur) ἡ φαινομενολογία τοῦ Husserl, μὲ κυρίαρχο πόλο τὴν ἔννοια τῆς προθετικότητας¹⁵ καὶ τὴν κριτικὴ τοῦ

στὶς ἀναγνώσεις τοῦ Bergson ἀπὸ τὸν Merleau-Ponty, ὅσο καὶ τὴν προσοχὴ πὺν ἀπαιτεῖ ἡ ἀποτίμηση τῆς πιστότητας καὶ νομιμότητάς τους, διακρίνει στὴν ἀνάγνωση αὐτὴ τρία ἐπίπεδα: (α) 1933-1945 (ἐμφαση στὴ φιλοσοφία τῆς ἀντίληψης τοῦ κόσμου), (β) 1945-1960 (διαπίστωση ὅτι, κατὰ τὸν Bergson, ἡ ἐλευθερία καὶ τὸ πνεῦμα ἔπρεπε νὰ ἐκφραστοῦν μέσα στὴν ὕλη ἢ τὸ σῶμα καὶ (γ) τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, ὅποτε ὁ φιλόσοφος θεωρεῖ δυνατὴ μία μπερξονικὴ θεώρηση τῆς ἱστορίας. Πβ. J.-M. TRÉGUIER, *ἔνθ' ἀν.*, σσ. 407-408.

10. Πβ. M. MERLEAU-PONTY, *La structure du comportement*, Παρίσι, PUF, 1942 (1977⁸), σσ. 174-176, τὴ γενικότητα διατυπωμένη ὑποσημείωση: Bergson, *Évolution créatrice*.

11. Πβ. J.-M. TRÉGUIER, *ἔνθ' ἀν.*, σ. 409.

12. Πβ. *Αὐτόθι*.

13. Πβ. *La structure du comportement ...*, σσ. 139-199.

14. Πβ. *Phénoménologie...* σ. 76: «Τὸ λάθος τοῦ Bergson εἶναι ὅτι πίστεψε πὺς τὸ στοχαζόμενο ὑποκείμενο μπορεῖ νὰ γίνεῖ ἓνα μὲ τὸ ἀντικείμενο τοῦ στοχασμοῦ του». Πβ. ἐπίσης ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *L'Union de l'Âme et du Corps chez Malebranche, Biran et Bergson*, σημειώσεις ἀπὸ τὶς παραδόσεις τοῦ M. Merleau-Ponty, (1947-48), ἔκδ. ἀπὸ τὸν J. Deprun, Παρίσι, Vrin, 1968, σ. 81: «Ὁ Bergson δὲν βλέπει, δὲν θέτει, τὸ πρόβλημα τοῦ cogito: θέτει τὸ ὕλικὸ εἶναι καὶ κόβει ἀπὸ αὐτὸ τὴ δική μου προοπτικὴ [...] Ὑπάρχει λοιπὸν τυφλότητα τοῦ Bergson ἀπέναντι στὸ ἰδιαίτερο εἶναι τῆς συνείδησης, στὴν προθεσιακὴ τῆς δομῇ».

15. Πβ. P. RICŒUR, *Réflexion faite. Autobiographie intellectuelle*, Παρίσι, Seuil, 1995, σσ. 17, 30.

νατουραλισμοῦ, προκάλεσε ανάλογη απώθηση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Bergson. Ὁ Merleau-Ponty τοῦ ἐπιρρίπτει, συγκεκριμένα, τὴ μομφὴ μιᾶς μορφῆς ρεαλισμοῦ¹⁶ καὶ θεωρεῖ ὅτι ὁ Bergson, ἐξαιτίας του, ἀδυνατεῖ νὰ συλλάβει τὸν ἰδιότυπο τρόπο ὑπαρξῆς τῆς συνείδησης, τὴν ὄντολογικὴ τῆς ἰδιοτυπία, καὶ ὁδηγεῖται στὴ μέθοδο τῆς ἐνδοσκόπησης (introspection). Γιὰ τί εἶδους ἐνδοσκόπηση ὅμως πρόκειται; Ὁ ἴδιος ὁ Bergson ἀπορρίπτει ἐκείνη ποὺ ὑποτάσσει τὴ ροὴ τῆς συνείδησης σὲ ἓνα χωρικὸ σχῆμα (schéma spatial), ἀπορρίπτει δηλαδὴ τὸν ψυχολογικὸ ἀντικειμενισμό καὶ υἱοθετεῖ ἐκείνη ποὺ ὁδηγεῖ στὴ σύλληψη αὐτοῦ ποὺ ὀνομάζει «βαθὺ ἐγώ» καὶ ποὺ εἶναι συνώνυμο τῆς διάρκειας. Μπορεῖ λοιπὸν νὰ τεθεῖ τὸ ἐρώτημα ἂν ὁ ψυχισμὸς ὡς διάρκεια εἶναι, γιὰ τὸν Bergson, μιὰ ἐσωτερικότητα ψυχολογικὴ σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν ἐξωτερικότητα, ἢ ἂν, ἀντίθετα, ὁ Bergson βρίσκει ἐκεῖνο ποῦ, στοὺς κόλπους τοῦ ψυχικοῦ, συνδέεται μὲ τὸ ἀπόλυτο καὶ ἔτσι ἀναιρεῖ τὴ διάκριση ἐσωτερικότητας καὶ ἐξωτερικότητας¹⁷, κάτι πολὺ κοντινὸ στὸν στοχασμὸ τοῦ ὕστερου Merleau-Ponty. Τὸ ἐρώτημα εἶναι εὐλόγο, καθὼς ὁ Bergson ὑποστηρίζει μία ὀλιστικὴ θεώρηση τοῦ ρεύματος τῆς ζωῆς. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴ διάλεξη τῆς Μπολόνιας (1911): «Ἡ ὕλη καὶ ἡ ζωὴ ποὺ πληροῦν τὸν κόσμον εἶναι ἐπίσης μέσα μας τὶς δυνάμεις ποὺ δροῦν σὲ ὅλα τὰ πράγματα, τὶς αἰσθανόμαστε μέσα μας ὅποια καὶ ἂν εἶναι ἡ ἐνδόμυχη οὐσία αὐτοῦ ποὺ εἶναι καὶ αὐτοῦ ποὺ γίνεται, εἴμαστε μέρος του»¹⁸.

Ὅπως θὰ δοῦμε, στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἀκριβῶς θὰ ἀναφερθεῖ ὁ Merleau-Ponty στὸν ἐναρκτήριο λόγο του στὸ Collège de France (1952), ἀνασκευάζοντας τὴν παλαιότερη κριτικὴ ποὺ εἶχε ἀσκηθεῖ στὴ μερξονικὴ ἐνόραση ὡς συγχώνευση ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου. Κατὰ τὴν πρώτη ἐν τούτοις περίοδο τῆς φιλοσοφικῆς του πορείας ὁ Merleau-Ponty φαίνεται ὅτι ἐπικρίνει τὸν Bergson γιὰ τὴν ἴδια τὴν ἀρχικὴ, τὴ θεμελιώδη φιλοσοφικὴ του θέση ἢ «ἀπόφαση» (σύμφωνα μὲ τὸν Π. Κονδύλη), δηλαδὴ γιὰ τὴν ἐναρκτήρια φιλοσοφικὴ του «ἐνόραση» ἢ «εἰκόνα» (σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο τὸν Bergson)¹⁹. Τὸν ἐπικρίνει, συγκεκριμένα, γιὰ τὴν

16. Ὁ Merleau-Ponty θεωρεῖ ὅτι ὁ Bergson, ἐνῶ ἀσκεῖ κριτικὴ στὸν ρεαλισμὸ τῆς ἐπιστήμης, τὸν ἀντικαθιστᾷ τελικὰ μὲ ἓναν ἄλλο ρεαλισμὸ, θεμελιωμένο στὴν προϋπαρξὴ τοῦ εἶναι ὡς ὅλου: «Τὸ *percipi* συνάγεται ἀπὸ τὸ *esse* μὲ ὑποβιβασμὸ καὶ ἀποκοπὴ» (*L'Union de l'Âme et du Corps...* σ. 81).

17. Πβ. R. BARBARAS, *Le tournant de l'expérience*, Παρίσι, Vrin, 1998, σ. 36.

18. Πβ. H. BERGSON, *L'intuition philosophique, La pensée et le mouvant*, Παρίσι (1938¹), Quadrige/PUF, 1990³, σ. 137.

19. Σχετικὰ μὲ τὴ θεμελίωση τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων σὲ μία ἀρχικὴ ἀπόφαση ποὺ στὴ συνέχεια ἀναπτύσσεται ὀρθολογικά, πβ. Π. ΚΟΝΔΥΛΗ, *Ὁ Εὐρωπαϊκὸς Διαφωτισμὸς*, τ. Α', Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1993, σσ. 47-48. Ἐπίσης, κυρίως, ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Ἰσχύς καὶ ἀπόφαση*, Ἀθήνα, Στιγμή, 1991. Πβ. H. BERGSON, *L'intuition philosophique, La pensée et le mouvant...*, σσ. 131-132.

προτεραιότητα που εκείνος αναγνωρίζει στο ρεύμα της ζωής και για τη μή- θεματοποίηση του ανθρώπινου υποκειμένου. Κατά την τελευταία περίοδο της φιλοσοφικής διαδρομής του, αντίθετα, όταν ο ίδιος ο Merleau-Ponty έχει στραφεί προς μία σφαιρική θεώρηση του *Είναι* μέσα στο όποιο εγγράφεται ο ρόλος του νοούντος υποκειμένου, τότε αντιμετωπίζει διαφορετικά, με κατανόηση και ευμένεια, τις μπερξονικές θέσεις. Τότε θα αναγνωρίσει «τις ανταλλαγές ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, στην ύλη και το πνεύμα, στη σιωπή και την όμιλία, στον κόσμο και εμάς, και τη μεταμόρφωση του ενός στο άλλο» ως το καλύτερο στοιχείο του μπερξονισμού²⁰.

Ας επικεντρώσουμε όμως την προσοχή μας στην αντιμετώπιση ενός συγκεκριμένου θέματος της μπερξονικής φιλοσοφίας από τον Merleau-Ponty σε διαδοχικές περιόδους, ώστε να γίνει φανερή ή αλλαγή της στάσης του. Το θέμα που κατ'έξοχην προσφέρεται για μία τέτοια διερεύνηση είναι το προσφιλές και διαρκώς επίκαιρο, για τον Merleau-Ponty, θέμα της αντίληψης.

Όπως είναι γνωστό, στο πρώτο κεφάλαιο του μπερξονικού έργου *Ύλη και μνήμη* περιλαμβάνονται για πρώτη φορά οι προϋποθέσεις μιᾶς αὐστηρῆς, κυριολεκτικῶς ἐννοούμενης, θεωρίας τῆς ἀντίληψης: ὁ Bergson, εἰσάγοντας τὴν ἔννοια τῆς εἰκόνας, ἀποφεύγει καὶ τὴν ἐσωτερίκευση τῆς πραγματικότητας στὸ ὑποκείμενο μὲ τὴ μορφή παράστασης, καὶ τὴ θέση τῆς πραγματικότητας ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἀντιληπτικὴ ἐμπειρία. Ἡ εἰκόνα εἶναι ἓνα εἶδος ἐνδιάμεσης πραγματικότητας, μεταξὺ ιδέας καὶ χωρο-χρονικοῦ ἀντικειμένου, κάτι ποὺ πλησιάζει ὅ,τι στὰ πλαίσια τῆς φαινομενολογίας θὰ χαρακτηριστεῖ ὡς αὐτονομία τοῦ ἐμφανίζεσθαι ἀπέναντι σὲ μιὰ ὁποιαδήποτε ὑποκειμενικὴ θετικότητα²¹. Ὁ Bergson στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἀποσυνδέει μεθοδολογικὰ τὴν ἀντίληψη ἀπὸ τὴ μνήμη, ποὺ γι' αὐτὸν εἶναι συνώνυμη τοῦ πνεύματος²², καὶ παρουσιάζει ὅ,τι θὰ ἦταν *de jure* μιὰ καθαρὴ ἀντίληψη, δηλαδὴ κλεισμένη στὸ παρὸν καὶ διαμορφούμενη ἐπάνω στὸ «καλούπι» τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀντικειμένου. Τὸ σύμπαν, ὡς σύνολο εἰκόνων, συνδέεται μὲ τὸ σῶμα, θεωρούμενο ἀπὸ τὸν Bergson

20. Πβ. *Éloge...*, σ. 35. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ ανταλλαγές «ἀνάμεσα στὸ παρελθόν καὶ τὸ παρόν» καθὼς ἐπίσης καὶ «ἀνάμεσα στὸν κόσμο καὶ ἐμᾶς» συνιστοῦν κεντρικὸ ἄξονα τῶν ἀναλύσεων τοῦ ἴδιου τοῦ Merleau-Ponty. Ἦδη στὴ *Φαινομενολογία τῆς ἀντίληψης* ὑπονομεύεται ἡ πολωτικὴ ἀντιδιαστολὴ συνείδησης – κόσμου καὶ ἀναδεικνύεται ἡ συμβίωση (*symbiose*) καὶ ἡ ἀμοιβαιότητά τους, ἐνῶ στὸ *Ὁρατὸ καὶ τὸ Ἀόρατο* γίνεται πλέον λόγος γιὰ «χίασμα» καὶ «ἀντιστρεψιμότητα ὁρῶντος – ὁρατοῦ».

21. Πβ. R. BARBARAS, *Le désir et la distance. Introduction à une phénoménologie de la perception*, Paris, Vrin, 1999, σσ. 121-126.

22. Πβ. H. BERGSON, *Matière et mémoire*, Παρίσι (1896¹), Quadrige/PUF, 1985⁹⁴, σσ. 76 - 77: «Ἄν τὸ πνεῦμα εἶναι μιὰ πραγματικότητα, ἐδῶ, στὸ φαινόμενο τῆς μνήμης, πρέπει νὰ τὸ ἀγγίζουμε πειραματικά».

ὡς κέντρο δράσης. Ὁ ἀληθινὸς ρόλος τῆς ἀντίληψης, κατὰ τὸν Bergson, εἶναι νὰ προετοιμάζει πράξεις²³. Συγκεκριμένα, «ἡ ἀντίληψή μου τοῦ σύμπαντος» φαίνεται ὅτι «ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς ἐσωτερικὲς κινήσεις τῆς ἐγκεφαλικῆς μου οὐσίας»²⁴. Ἐπίσης, κάθε εἰκόνα ἀποκόβεται ἀπὸ τὸ σύνολο καὶ ἡ διαδρομὴ γίνεται ἀπὸ τὴν περιφέρεια πρὸς τὸ κέντρο, δηλαδή πρὸς τὸ σῶμα μου, καὶ ὄχι ἀντίστροφα²⁵.

Συνοπτικά: ὁ Bergson καινοτομεῖ ἀφ' ἑνὸς ὑπερβαίνοντας τὴν ἔννοια τῆς ἀναπαράστασης καὶ ἀφ' ἑτέρου προβάλλοντας ἀποκλειστικὰ τὸν ρόλο τοῦ σώματος, ἔστω καὶ προσωρινά, γιὰ νὰ διευκολύνει τὴν ἔρευνά του²⁶.

Τὸ πρῶτο ποὺ μέμφεται ὁ Merleau-Ponty εἶναι ὁ ρεαλισμὸς τοῦ Bergson, ὁ ὁποῖος, παρὰ τὴν εὐστοχη προσφυγὴ του στὴν ἔννοια τῆς εἰκόνας, δὲν τὴν ἀξιοποιεῖ ὅσο πρέπει. Οὐσιαστικά, ὁ Merleau-Ponty ἀντιπροτείνει ἀκριβῶς τὴ δική του ἀντίστοιχη τοποθέτηση, ὅπως τὴν εἶχε ἀναπτύξει στὴ *Φαινομενολογία τῆς ἀντίληψης* (1945) καὶ στὸ μικρὸ του κείμενο «*Τὸ πρωτεῖο τῆς ἀντίληψης καὶ οἱ φιλοσοφικὲς του συνέπειες*» (1947). Αὐτὸ ποὺ κατηγορεῖ στὸν Bergson εἶναι ὅτι «τοποθετεῖται κατ' εὐθείαν μέσα στὸ *Εἶναι* γιὰ νὰ εἰσαγάγει στὴ συνέχεια τὴν ἀντιληπτικὴ ἀποκοπὴ τμημάτων του», ἀγνοῶντας τὴν «προθεσιακὴ δομὴ» τῆς συνείδησης²⁷. Γενικότερα, καὶ κυρίως, τοῦ ἐπιρρίπτει τὴ μομφὴ τῆς ἀπουσίας ἀντιληπτικοῦ ὑποκειμένου, τῆς μὴ – θεματοποίησης ἐκείνου στὸν ὁποῖο ἐμφανίζονται οἱ εἰκόνες: αὐτονομία τοῦ ἐμφανίζεσθαι σημαίνει μὲν ὅτι ἡ πραγματικότητα δὲν συγκροτεῖται ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο, δὲν σημαίνει ὅμως καὶ ἄρση τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλὰ, ἀντίθετα, ἀπαιτεῖ αὐτὸν στὸν ὁποῖο καὶ γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ κόσμος ἐμφανίζεται.

Ἐντυπωσιακότερη εἶναι ἡ δεύτερη ἔνσταση τοῦ Merleau-Ponty: «Τὸ σῶμα δὲν κατορθώνει νὰ εἶναι ὑποκείμενο, παρόλο ποὺ ὁ Bergson τείνει νὰ τὸ ἀναγάγει στὸ ἐπίπεδο αὐτό, διότι ἂν τὸ σῶμα ἦταν ὑποκείμενο, τότε τὸ ὑποκείμενο θὰ ἦταν σῶμα, καὶ αὐτὸ ὁ Bergson δὲν τὸ θέλει μὲ κανένα τρόπο»²⁸. Καὶ βέβαια δὲν τὸ θέλει, ἀφοῦ ἡ ἀρχικὴ του τοποθέτηση εἶναι δυϊστικὴ καὶ χωρίζει τὴν ὕλη ἀπὸ τὸ πνεῦμα, τὸ σωματικὸ ἀπὸ

23. Πβ. *αὐτόθι*, σ. 258.

24. Πβ. *αὐτόθι*, σ. 19.

25. Πβ. *αὐτόθι*, σ. 62: «Ἡ ἀντίληψή μου, σὲ καθαρὴ κατάσταση, καὶ ἀπομονωμένη ἀπὸ τὴ μνήμη μου... εἶναι πρῶτα στὸ σύνολο τῶν σωμάτων καὶ ἔπειτα, σιγὰ-σιγὰ, περιορίζεται καὶ ἀποκτᾶ τὸ σῶμα μου ὡς κέντρο».

26. Ὁ ἴδιος ἐξηγεῖ ὅτι, γιὰ νὰ διευκολύνει τὴ μελέτη, ξεκινᾷ ἀντιμετωπίζοντας τὸ σῶμα ὡς μαθηματικὸ σημεῖο μέσα στὸ χῶρο Πβ. *αὐτόθι*, σ. 262.

27. Πβ. M. MERLEAU-PONTY, *L'union de l'âme et du corps...*, σ. 81 (πβ. ἄνωτέρω, σημ. 14).

28. Πβ. *αὐτόθι*, σ. 87.

τὸ ψυχικό, διάκριση ποὺ στὴ μελέτη αὐτὴ ἔχει τὴ μορφή τῆς ἀντιδιαστολῆς ὕλης καὶ μνήμης²⁹. Εἶναι φανερὸ ὅτι στὸ πρῶτο ἀπόσπασμα ὁ Merleau-Ponty διαβάζει τὸν Bergson ὡς φαινομενολόγος καὶ τοῦ προσάπτει ὑπόρρητα ὅτι, παρὰ τὸ πολλὰ ὑποσχόμενο ξεκίνημα τῆς μελέτης του, ὁ προσανατολισμός της δὲν εἶναι τελικὰ φαινομενολογικός. Ὅταν ὅμως διαβάσει τὸν Bergson ὡς ἱστορικός τῆς φιλοσοφίας, ὅπως στὸ δεύτερο ἀπόσπασμα, εἶναι σὲ θέση νὰ αἰτιολογήσει τὶς «ἀδυναμίες» τοῦ φιλοσόφου ἐντάσσοντάς τες στὴ γενικότερη οἰκονομία τοῦ στοχασμοῦ του.

Ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Bergson ἐπισημαίνει, «ἡ μνήμη εἶναι ἐκείνη ποὺ προσδίδει στὴν ἀντίληψη τὸν ὑποκειμενικό της χαρακτήρα». Ἡ «καθαρή» ἀντίληψη, ποὺ πραγματοποιεῖ τὸ σῶμα, ὑπάρχει μόνο *de jure*, εἶναι μία θεωρητικὴ ἀφαίρεση, γιὰ νὰ ξεπεραστεῖ ἡ ἰδεαλιστικὴ ἐρμηνεία τῆς γνώσης: «Δὲν ὑπάρχει ἀντίληψη ποὺ νὰ μὴν εἶναι ἐμποτισμένη μὲ ἀναμνήσεις [...] θὰ μᾶς ποῦν ὅτι κάνουμε μία αὐθαίρετη ὑπόθεση καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ ἰδεώδης ἀντίληψη [δηλ. ἡ «καθαρὴ ἀντίληψη»], ποὺ ἀποκτᾶται μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν ἀτομικῶν συμβεβηκότων, δὲν ἀνταποκρίνεται καθόλου στὴν πραγματικότητα; Ἀλλὰ ἀκριβῶς ἐλπίζουμε νὰ δείξουμε ὅτι τὰ ἀτομικὰ συμβεβηκότα μπολιάζονται σὲ αὐτὴ τὴν ἀπρόσωπη ἀντίληψη, ὅτι αὐτὴ ἡ ἀντίληψη βρίσκεται στὴν ἴδια τὴ βάση τῆς γνώσης μας τῶν πραγμάτων [...]»³⁰.

Ὅμως αὐτὸ ἀκριβῶς ὑποστήριζε ἀπὸ τὴ δική του πλευρὰ καὶ ὁ Merleau-Ponty στὴ *Φαινομενολογία τῆς ἀντίληψης*: «Κάθε ἀντίληψη λαμβάνει χώρα σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα γενικότητας καὶ μᾶς δίνεται σὰν ἀνώνυμη [...] ἂν θὰ ἤθελα νὰ ἀποδώσω μὲ ἀκρίβεια τὴν ἀντιληπτικὴ ἐμπειρία, θὰ ἔπρεπε νὰ πῶ «*on perçoit en moi*» [«συντελεῖται» μέσα μου ἀντίληψη] καὶ ὅχι «*je perçois*» [ἐγὼ ἀντιλαμβάνομαι]. Κάθε αἰσθητηριακὴ ἀντίληψη³¹ φέρνει μαζί της ἓνα σπέρμα ὀνείρου ἢ ἀποπροσωποποίησης»³².

Μέχρι ἐδῶ ἡ ἐγγύτητα τῶν ἀπόψεων τῶν δύο φιλοσόφων εἶναι προφανής. Ὁ Merleau-Ponty ὅμως ἦταν ἐπὶ πλέον σὲ θέση, λόγῳ τῶν θεμελιωδῶν φιλοσοφικῶν του ἐπιλογῶν, νὰ ἀνανεώσει τὴν ἔννοια τοῦ ὑποκειμένου στὸ ἐπίπεδο αὐτό, νὰ προσδιορίσει δηλαδὴ τὸ ὑποκείμενο τοῦ *perçipio* σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς ἐκεῖνο τοῦ *cogito*, ἀναδεικνύοντας τὸν καίριο ρόλο τοῦ σώματος κατὰ τὴν προκατηγοριακὴ προσέγγιση τοῦ κόσμου. Ἀντιμετωπίζει τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ ὀλιστικά, ὅχι ὡς ἓναν ψυ-

29. Πβ. ἄνωτέρω, σημ. 22.

30. Πβ. H. BERGSON, *Matière et mémoire...*, σσ. 76, 30.

31. Ἀποδίδουμε ἔτσι τὸν ὅρο *sensation*, διότι ὁ Merleau-Ponty δὲν δέχεται ὅτι ὑπάρχει καθαρὴ «αἴσθηση» χωρὶς ἀντίληψη. Πβ. λ.χ. *Phénoménologie...*, σ. 279: «Ὅ,τι ἀποκαλεῖται αἴσθηση δὲν εἶναι παρὰ ἡ πιὸ ἀπλὴ ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις».

32. Πβ. αὐτόθι, σ. 249. Πβ. ἐπίσης H. BERGSON, *Matière et mémoire...*, σ. 45.

χισμὸ ποὺ συνδέεται μὲ ἓναν σωματικὸ ὀργανισμό, ἀλλὰ ὡς σφαιρικότητα ποὺ «ἄλλοτε ἀφήνεται νὰ εἶναι σωματικὴ καὶ ἄλλοτε φέρεται πρὸς πράξεις προσωπικὲς»³³. Ἀντίθετα, ὁ θεμελιώδης δυῖσμός τοῦ Bergson, ἡ θεώρηση τῆς ὕλης καὶ τοῦ πνεύματος καί, περαιτέρω, τῆς σωματικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς διάστασης τοῦ ἀνθρώπου ὡς δύο χωριστῶν πραγματικοτήτων³⁴, τοῦ ἐπέβαλε τελείως διαφορετικὸ χειρισμὸ τοῦ θέματος ποὺ ἀρχικὰ καὶ οἱ δύο φιλόσοφοι εἶχαν τοποθετήσει σὲ κοινὴ βάση.

Μέχρι στιγμῆς, καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1950, παρατηροῦμε ὅτι ὁ Merleau-Ponty ἐντοπίζει «ἀτοπήματα» ἢ παραλείψεις στὸν Bergson σὲ θέματα ὅπου ὁ δικός του φιλοσοφικὸς στοχασμὸς ἀκολουθοῦσε διαφορετικὴ κατεύθυνση. Στὴ δεκαετία τοῦ 1950 θὰ δοῦμε ὅτι διαπιστώνει ἀναλογίες καὶ ἐγγύτητες μὲ τὴ μπερξονικὴ διανόηση. Καὶ πρὶν καὶ τότε ἡ ἀνάγνωσή του τοῦ Bergson δὲν ἦταν οὐδέτερη, δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι: μὲ τὸ πάθος τοῦ πραγματικοῦ φιλοσόφου ποὺ ἔχει ιδέες, θέσεις, προτάσεις, συνομιλεῖ μαζί του δημιουργικὰ καὶ φέρνει τοὺς προβληματισμοὺς τοῦ Bergson κοντὰ στοὺς δικούς του. Ὑπάρχουν ἀρκετὲς τοποθετήσεις του ἀπέναντι στὸ θέμα τῆς ἀντίληψης καὶ τῆς ἐνόρασης στὸ *Ἐγκώμιο τῆς φιλοσοφίας* (1952), στὴ σειρά μαθημάτων στὸ Collège de France (1956 -57), στὴν ἀνακοίνωση «Bergson se faisant» (Συνέδριο Bergson, 1959), στὸ *Μάτι καὶ τὸ πνεῦμα* (1960), στὸ *Ὁρατὸ καὶ τὸ ἀόρατο* (1964).

Θὰ σταθοῦμε πρῶτα στὸ *Ἐγκώμιο τῆς Φιλοσοφίας*, σὲ μιὰ σύντομη ἀναφορὰ τοῦ Merleau-Ponty στὴν πρώτη διάλεξη τῆς Ὁξφόρδης, ὅπου ὁ Bergson ἐκτιμᾷ ὅτι οἱ διχογνωμίες τῶν φιλοσόφων ὀφείλονται κυρίως στὴν ἀπομάκρυνσή τους ἀπὸ τὴν ἀντίληψη, λόγῳ τῆς ἀνεπάρκειάς της, καὶ στὴ συμπλήρωση τῶν κενῶν στὰ δεδομένα ποὺ παρέχουν οἱ αἰσθήσεις καὶ ἡ συνείδηση μὲ δικές τους συλλήψεις. Ἔτσι συστηματοποιοῦν τὴ γνώση μας τῶν πραγμάτων, ὁμογενοποιώντας ὅμως ἀναγκαστικὰ καί, συνεπῶς, ἀλλοιώνοντας τὰ πράγματα καὶ τὶς ποιοτικὲς διαφορὲς τους. Κάνει λοιπὸν μία ὑπόθεση, καὶ αὐτὴν παραθέτει ὁ Merleau-Ponty: «Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἀντὶ νὰ θέλουμε νὰ ὑψωθοῦμε ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἀντίληψή μας τῶν πραγμάτων, βυθιζόμαστε σὲ αὐτήν, γιὰ νὰ τὴ σκάψουμε καὶ νὰ τὴ διευρύνουμε [...] θὰ εἶχαμε μία φιλοσοφία στὴν ὁποία δὲν θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ἀντιπαρατεθοῦν ἄλλες φιλοσοφίες, διότι δὲν θὰ εἶχε ἀφήσει τίποτε ἔξω, ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ περισυλλέξουν ἄλλες θεωρίες: θὰ εἶχε

33. Πβ. *Phénoménologie...*, σ. 104. Πβ. ἐπίσης *αὐτόθι*, σ. 231: «Εἶμαι λοιπὸν τὸ σῶμα μου [...] Τὸ σῶμα μου εἶναι σὰν ἓνα φυσικὸ ὑποκείμενο». Ἐπίσης, *αὐτόθι*, μέρος Β', κεφ. Ι, σσ. 240-280. Πβ. N.-X. ΜΠΑΝΑΚΟΥ-ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ, *Διαστάσεις τοῦ ὁρατοῦ. Ἡ φιλοσοφία τῆς τέχνης στὸ ἔργο τοῦ M. Merleau-Ponty*, Ἀθήνα 2002, σσ. 79 -86.

34. Πβ. H. BERGSON, *Matière et mémoire...*, σ. 200: «Τὸ πρόβλημα τῆς ἔνωσης τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος τίθεται γιὰ μᾶς μὲ ὀξεία μορφή, διότι κάνουμε βαθειὰ διάκριση ὕλης καὶ πνεύματος».

περιλάβει τὰ πάντα»³⁵. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ περιμέναμε ἀπὸ τὸν Merleau-Ponty κάποιες διευκρινίσεις ὡς πρὸς τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Bergson ἀντιλαμβάνεται τὴ «διεύρυνση» μιᾶς ἀντίληψης ἢ τὴν «καταβύθιση» σὲ αὐτήν. Ἀντὶ διευκρίνισης ὅμως, ἢ μᾶλλον ἐν εἵδει διευκρίνισης, συνεχίζει μὲ μία φράση ποὺ μοιάζει νὰ μᾶς ὁδηγεῖ στοὺς δικούς του προβληματισμούς: «Ἡ ἀντίληψη θεμελιώνει τὰ πάντα γιατί μᾶς διδάσκει, τρόπον τινά, μιὰ ἔμμονη σχέση μὲ τὸ εἶναι: τὸ εἶναι βρίσκεται ἐκεῖ, μπροστά μας, καὶ ὅμως μᾶς ἀγγίζει ἀπὸ μέσα»³⁶. Καὶ ἀμέσως περνᾷ στὸ δεύτερο σύντομο παράθεμα ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ διάλεξη τῆς Μπολόνιας καὶ ἀναφέρεται στὴ «φιλοσοφικὴ ἐνόραση». Καταλαβαίνουμε λοιπὸν ἀφ' ἑνὸς ὅτι ὁ Merleau-Ponty ἤδη κατευθύνεται πρὸς ὅ,τι ὀλοφάνερα βρίσκεται σὲ συμφωνία πρὸς τὴν ἐνδο-ὄντολογία (intra-ontologie) ποὺ ὁ ἴδιος ἐπεξεργάζεται στὸ *Ὅρατὸ καὶ τὸ ἀόρατο*³⁷, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι δὲν προτίθεται νὰ μᾶς δώσει καμμιά ἐρμηνεῖα σχετικὰ μὲ τὴ «διεύρυνση» τῆς ἀντίληψης καὶ τὴν «καταβύθιση» σὲ αὐτήν. Τὴ διευκρίνιση τὴ δίνει ὁ ἴδιος ὁ Bergson στὴ συνέχεια τῆς διάλεξης, ὅπως ἐπίσης στὸ *Γέλιο* καὶ στὸ δοκίμιο «Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ravaisson»: πρόκειται γιὰ μία «πιὸ ἄμεση θέαση τοῦ πραγματικοῦ» ποὺ ἐπιτυγχάνουν οἱ καλλιτέχνες ὑπερβαίνοντας τὴ συμβατικὴ ὄψη τῶν πραγμάτων, ποὺ μᾶς παρέχει ἢ πρακτικὰ προσανατολισμένη ἀντιληπτικὴ μας ἱκανότητα³⁸. «Ἡ τέχνη θὰ ἀρκοῦσε γιὰ νὰ μᾶς δείξει ὅτι μία ἐπέκταση τῶν ἀντιληπτικῶν μας ἱκανοτήτων εἶναι δυνατή»³⁹, καταλήγει ὁ Bergson. Ἐπέκταση ποὺ ἐπιτρέπει τὴ σύλληψη τῆς μο-

35. Πβ. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *La perception du changement, La pensée et le mouvant...*, σσ. 148 -149. Πβ. ἐπίσης, Μ. MERLEAU-PONTY, *Éloge de la philosophie...*, σσ. 23 -24 καὶ *L'Union de l'âme et du corps...*, σ. 112.

36. Πβ. ἐπίσης, Μ. MERLEAU-PONTY, *La Nature...*, σ. 81: «Ὁ Bergson θέλει νὰ ἐπιστρέψει στὴν ἀντίληψη ὡς θεμελιώδες ἐνέργημα ποὺ μᾶς ἐγκαθιστᾷ μέσα στὰ πράγματα».

37. Πβ. *Le visible et l'invisible*, Paris, Gallimard, 1964, σσ. 280 -281: «Βλέπουμε τὸν κόσμον μετέχοντας σὲ αὐτόν».

38. Πβ. Η. BERGSON, *Le rire*, Paris, PUF, 1969, σσ. 120-121 (Α' δημοσ., *Revue de Paris*, 1899). Στὸ δοκίμιό του «Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ravaisson» ὁ Bergson ἀναφέρεται στὴν ἄποψη τοῦ Leonardo da Vinci, κατὰ τὴν ὁποία ἡ ζωγραφικὴ εἶναι πνευματικὴ ὑπόθεση καὶ ὁ ζωγράφος πρέπει νὰ ἀνακαλύπτει σὲ κάθε ἀντικείμενο τὴν ἀόρατη, καμπτόμενη, γραμμὴ ποὺ τὸ διασχίζει σὰν ἓνας γενεσιουργὸς ἄξονας, τὴν ἀόρατη κίνηση πίσω ἀπὸ τὴν ὀρατὴ ἐξωτερικότητα. Πβ. *La pensée et le mouvant...*, σσ. 264-265. Πβ. ἐπίσης Μ. ΜΕΡΛΕΑ-ΠΟΝΤΥ, *Ἡ ἀμφιβολία τοῦ Σεζάν. Τὸ μάτι καὶ τὸ πνεῦμα*, (εἰσαγ.-μτφρ. Α. Μουρίκη), Ἀθήνα, Νεφέλη, 1991, σσ. 102-103, ὅπου ὁ Merleau-Ponty σχολιάζει καὶ προεκτείνει τὶς μπερξονικὲς αὐτὲς ἀναλύσεις ποὺ ἐνισχύουν τὴ δική του φαινομενολογικὴ θέση περὶ τῶν ἀόρατων ὀψεων σὲ ὅποιες παραπέμπει ἢ ἀντιληπτικὴ πρόσληψη ἐνὸς ὀρατοῦ ἀντικειμένου.

39. Πβ. Η. BERGSON, *La perception du changement, La pensée et le mouvant...*, σ. 150.

ναδικότητας ενός αντικειμένου. Και αυτός ακριβώς είναι ο όρισμός της ενόρασης⁴⁰.

Στο *Εγκώμιο της φιλοσοφίας*, αναφερόμενος στο γνωστό παράδειγμα του Bergson από τη *Δημιουργική εξέλιξη*, στην αναμονή δηλαδή που απαιτείται για να έχω ένα ποτήρι ζαχαρωμένο νερό, αναμονή κατά την οποία ο χρόνος δεν είναι πια ο μαθηματικός, αλλά εκείνος που βιώνω με अनुπομονησία, περιμένοντας να περάσει ή ώρα ώστε να έχω αυτό που θέλω, ο Merleau-Ponty διαπιστώνει την «συνενοχή», «την πλάγια, λαθραία σχέση» του φιλοσόφου με το *Είναι*. «Καταλαβαίνουμε τώρα γιατί ο Bergson μπορεί να λέει ότι το απόλυτο είναι «πολύ κοντά μας και, κατά κάποιο τρόπο, μέσα μας» συνεχίζει ο Merleau-Ponty. Βρίσκεται στον τρόπο με τον οποίο τα πράγματα επηρεάζουν τη δική μας διάρκεια, καταλήγει⁴¹. Με την ίδια διάθεση κατανόησης αναφέρεται, στη συνέχεια, στην ενόραση, που θεωρεί ότι δεν σημαίνει πώς «ο φιλόσοφος χάνεται ή διαλύεται μέσα στο *Είναι* [...]». Δεν χρειάζεται να βγει από τον εαυτό του για να φθάσει τα ίδια τα πράγματα: εκείνα τον καλούν ή τον στοιχειώνουν από μέσα⁴². Ένώ στη *Φαινομενολογία της αντίληψης* κατακεραύνωνε τη «σύμπτωση» ή «συγχώνευση» με τα πράγματα ως απώλεια του υποκειμένου, σιγή, αδυναμία έκφρασης⁴³, τώρα μοιάζει να υποδέχεται καλοπροαίρετα τις μπερξονικές αυτές έννοιες, πλαισιώνοντάς τις, μάλιστα, με έννοιες οικείες στη δική του φιλοσοφική γλώσσα: «τα ίδια τα πράγματα», «το *Είναι*».

Η αλληλουχία ανθρώπου και φύσης που απασχολεί τον τελευταίο Merleau-Ponty τον φέρνει πολύ κοντά στον Bergson. Τη μπερξονική θέση: «Η ύλη και η ζωή που γεμίζουν τον κόσμο είναι επίσης μέσα μας [...] όποια και αν είναι ή ενδόμυχη ουσία αυτού που είναι και αυτού που γίνεται είμαστε μέρος του»⁴⁴, δεν μπορεί παρά να τη θυμηθεί ο αναγνώστης του *Ορατού και του Άορατου*, όταν διαβάσει ότι «αυτός που βλέπει τον κόσμο είναι μέρος του κόσμου (il en est) και μέσα στον κόσμο (et

40. Ο Bergson ορίζει την ενόραση ως *συμπάθεια* μέσω της οποίας μεταφερόμαστε στο εσωτερικό ενός αντικειμένου, για να συμπέσουμε με ό,τι μοναδικό διαθέτει. Πβ. *Introduction à la métaphysique* (1903), *La pensée et le mouvant...*, σσ. 181 και 187.

41. Πβ. *Éloge...*, σ. 23.

42. Πβ. *αυτόθι*, σσ. 22-23. Πβ. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Le visible et l'invisible*, Παρίσι, Gallimard, 1964, σσ. 169-170: τόσο ή «έπισκόπηση» όσο και η σύμπτωση/ συγχώνευση με τα πράγματα, αποτελούν για τον Γάλλο φαινομενολόγο εξίσου θετικιστικές πλάνες. Τόσο ή απόλυτη απόσταση όσο και η απόλυτη εγγύτητα συγκαλύπτουν τη θεμελιώδη σχέση μας με το *Είναι*, τη συμμετοχή μας σε αυτό.

43. Πβ. *Phénoménologie...*, σ. 70. Επανέρχεται πάντως στην κριτική αυτή και αργότερα, παρατηρώντας ότι ο Bergson βρίσκεται κοντά σε μια θεωρία της όρασης ως «έξ αποστάσεως εγγύτητας», της ενόρασης ως «ακρόασης ή ψηλάφησης σε βάθος», συνήθως όμως την υποκαθιστά με την έννοια της συγχώνευσης ή της σύμπτωσης. Πβ. *Le visible et l'invisible...*, σ. 170.

44. Πβ. *Éloge...*, σ. 24 και H. BERGSON, *L'intuition philosophique*, *La pensée et le mouvant...*, σ. 137.

y est)»⁴⁵. Άκόμα μεγαλύτερη έγγύτητα διαπιστώνει ό άναγνώστης μιās σύντομης φράσης από τις σημειώσεις μαθημάτων του Merleau-Ponty: «Φύση και άνθρωπος, δέν ύπάρχει τομή»⁴⁶, φράση γραμμένη λίγο πριν από τον πρόωρο θάνατό του. Μέσα από μία σφαιρική θεώρηση του *Είναι* με άφετηρία την όρατότητα, ό Merleau-Ponty θεματοποιεί την έκ των έσω θέασή του, την αναπόσπαστη συμμετοχή του ανθρώπου σέ αυτό, χωρίς ποτέ νά φθάνει βέβαια στην άπορρόφηση του ανθρώπινου ύποκειμένου από τό *Είναι*. Αντίθετα, τονίζει τη δυνατότητα του *Είναι* νά όδηγεϊται στην έκφραση μέσω του ανθρώπου⁴⁷. Κάποιες στιγμές, διολισθαίνοντας έμφανώς πρός τό δικό του φιλοσοφικό πεδίο, ό Merleau-Ponty παρασύρει σέ αυτό τη σκέψη του Bergson. Έτσι, διαφοροποιώντας τη θέση του από την κοσμολογία που έμπεριέχεται στη *Δημιουργική εξέλιξη* ως αντικειμενική εξέλιξη των ειδών, την έρμηνεύει ως μύθο που έκφράζει τη συνεννόησή μας με όλες τις μορφές του *Είναι*: «Δέν είμαστε αυτό τό βότσαλο, όταν όμως τό βλέπουμε, ξυπνά άντηχήσεις στον άντιληπτικό μας μηχανισμό, ή άντίληψή μας μοιάζει νά προέρχεται από εκείνο, σαν νά ήταν, δηλαδή, προαγωγή του στην ύπαρξη δι' έαυτό, σαν νά αναλαμβάναμε έμείς αυτό τό βουβό πράγμα, που μπαίνοντας στη ζωή μας αρχίζει νά ξεδιπλώνει τό μύχιο είναι του, άποκαλύπτεται στον έαυτό του μέσα από έμάς»⁴⁸.

Ό Bergson, από την πλευρά του, όρίζει την ένόραση ως «συμπάθεια μέσω της όποίας μεταφερόμαστε στο έσωτερικό ενός αντικειμένου, για νά συμπέσουμε με ό,τι μοναδικό και συνεπώς μη έκφραστο εκείνο διαθέτει». Μη έκφραστο με όρους άνάλυσης, συνεχίζει ό Bergson, δηλαδή με όρους άναγωγής του αντικειμένου μέσω έννοιών σέ στοιχεία ήδη γνωστά, κοινά στο αντικείμενο αυτό και σέ άλλα⁴⁹. Η διευκρίνιση αυτή μάς έπιτρέπει νά άναγνωρίσουμε στίς παραπάνω παρατηρήσεις του Merleau-Ponty μιá έρμηνεία και όχι μιá παράφραση της μπερξονικής σκέψης. Καί ή έρμηνεία αυτή είναι άναθεώρηση της παλαιότερης : στη *Φαινομενολογία της αντίληψης* είχε βιαστικά θεωρήσει ό,τι ή ένόραση άναιροῦσε έξ όρισμοῦ κάθε άπόπειρα έκφρασης⁵⁰. Στο *Έγκώμιο της φιλοσοφίας* όμως της άναγνωρί-

45. Πβ. *Le visible et l' invisible...*, σ. 136: «celui qui voit en est et y est».

46. Πβ. M. MERLEAU-PONTY, *La pensée fondamentale en art, Notes de Cours*, 1958 - 1959 και 1960 - 61, έπιμ. S. Ménasé, πρόλογος Cl. Lefort, Παρίσι, Gallimard, 1996, σ. 175.

47. Πβ. *Le visible et l' invisible...*, σσ. 202-204 και N.-X. ΜΠΑΝΑΚΟΥ-ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ, *Διαστάσεις του όρατοῦ...*, σ. 310.

48. Πβ. *Éloge...*, σ. 25.

49. Πβ. *Introduction à la métaphysique, La pensée et le mouvant...*, σ. 181. Έπίσης αυτό, σ. 187: «ή ένόραση, δηλαδή ή μεταφυσική διερεύνηση του αντικειμένου σέ ό,τι οῦσιαστικό και ίδιο διαθέτει». Πβ. Th. ANASTASSOPOULOU-ΚΑΡΟΥΑΝΝΙ, *Causalité et création. Le continu et le discontinu dans l'œuvre de H. Bergson*, διδακτ. διατριβή, Paris-Sorbonne (Paris IV), Lille, 1990, σ. 126: «ή φιλοσοφία του Bergson είναι μιá εξέγερση του ένεργοῦ πνεύματος ένάντια στην άναγωγή της έτερογένειας της πραγματικότητας στη διανοητική όμοιογένεια».

50. Πβ. *Phénoménologie...*, σ. 70.

ζει δυνατότητα έκφρασης⁵¹ αλλά, βέβαια, όχι με τη μορφή της μέσω εννοιών ανάλυσης: μέσω ενός ύφους. Η έννοια του ύφους, βασική για τη φαινομενολογία της αντιληψης⁵², εκφράζει τη σύγκλιση των όψεων ενός αντικειμένου στη συγκρότηση μιᾶς ολότητας, τὸ νόημα ποὺ προκύπτει ἄμεσα κατὰ τὴν αντιληπτικὴ διαδικασία, ὄχι μετὰ τὴν διαμεσολάβηση νοητικῶν διεργασιῶν, ἀλλὰ μέσω τῆς οἰκειότητας τοῦ σώματός μας μετὰ τὸ ἀντιληπτό.

Ξαναδιαβάζοντας λοιπὸν τὸν Bergson, ὁ Merleau-Ponty φαίνεται ὅτι ἀναγνωρίζει στὶς ἀναλύσεις του ἀναφορὲς στὸν πρωταρχικὸ, ὑπόγειο συντονισμὸ ὁρῶντος καὶ ὁρατοῦ, συντονισμὸ ποὺ ὁ ἴδιος θεματοποιεῖ στὰ ἔργα του τῆς τελευταίας ιδίως περιόδου, παρόλο ποὺ ὁ τρόπος τοῦ Bergson νὰ ἀντιμετωπίζει τὸ σῶμα τὸν ἐμπόδιζε νὰ στοχαστεῖ ὁ ἴδιος τὸν συντονισμὸ αὐτὸ καὶ νὰ τὸν ἀποδώσει ρητᾶ⁵³. Ἡ ἀναζήτηση ὅμως τῆς ἴδιας τῆς πηγῆς τῆς ἐμπειρίας, ἡ ἀναζήτηση δηλαδὴ τοῦ πρωταρχικοῦ, ἦταν ρητὰ στὶς προθέσεις τοῦ Bergson: «Νὰ ἀναζητήσουμε τὴν ἐμπειρία στὴν πηγὴ της, ἡ μᾶλλον ἐπάνω ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἀποφασιστικὴ στροφὴ ὅπου καμπτόμενη πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς χρησιμότητας γιὰ μᾶς, γίνεται καθαρὰ ἡ ἀνθρώπινη ἐμπειρία»⁵⁴. Τοποθετώντας τὴν «αὐγὴ τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας», στὸ «πέρασμα ἀπὸ τὸ ἄμεσο στὸ χρήσιμο», ὁ Bergson ἀναζητεῖ τὶς «πρὸ -ἀνθρώπινες» ἀπαρχές της. Ἐγχείρημα ποὺ ἕνας φαινομενολόγος εἶναι κατεξοχὴν σὲ θέση νὰ ἐκτιμήσει, καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς κάνει ὁ Merleau-Ponty στὸ κείμενό του τοῦ 1959, «Bergson se faisant»: «Ὁ Bergson ξαναβρίσκει στὴν καρδιὰ τοῦ ἀνθρώπου μία προσωκρατικὴ καὶ «πρό-ἀνθρώπινη» αἴσθηση τοῦ κόσμου», τονίζει. «Ποτὲ δὲν εἶχε περιγραφεῖ μετὰ τέτοιο τρόπο τὸ ἀκατέργαστο εἶναι τοῦ κόσμου ποὺ ἀντιλαμβανόμαστε»⁵⁵, δηλώνει ἀναφερόμενος στὸ ἔργο Ὑλὴ καὶ μνήμη. Δι- καιολογημένα, νομίζω, ἕνας ἄλλος φαινομενολόγος, ὁ R. Barbasas ἀναγνωρίζει στὸ ἐγχείρημα αὐτὸ «τὴν μπερξονικὴ ἐκδοχὴ τῆς φαινομενολογικῆς ἀναγωγῆς»· πρόκειται γιὰ μία «ἐπιστροφὴ στὴν καθαρὴ ἐμπειρία, πρὶν ἀπὸ τὶς κατασκευές, τὶς διαστρωματώσεις καὶ τὶς παραμορφώσεις ποὺ τῆς ἐπιφέρουν ἡ ἀνάπτυξη τῆς γνώσης καὶ ἡ ἀντίστοιχη

51. Ἡ ἐσωτερικὴ κίνησις τοῦ μπερξονισμοῦ θὰ μπορούσε νὰ ἀποδοθεῖ συνοπτικὰ, κατὰ τὸν Merleau-Ponty, ὡς «τὸ πέρασμα ἀπὸ μία φιλοσοφία τῆς ἐντύπωσης (impression) σὲ μιὰ φιλοσοφία τῆς ἐκφρασης (expression)». Πβ. *Éloge...*, σ. 34.

52. Πβ. *Le primat de la perception et ses conséquences philosophiques*, Grenoble, Cynara, 1989 (Α' δημ., *Bulletin de la Soc. française de philosophie*, τ. XLI, 1947), σ. 49. Πβ. *Phénoménologie...*, σ. 378: «τὴν ἐνότητα τοῦ κόσμου τῇ ζῳᾷ, τῇ νιώθῳ, ὅπως ἀναγνωρίζω ἕνα ὕφος». Ἡ έννοια τοῦ ὕφους ἀπαντᾷ καὶ στὸν Husserl· πβ. *La crise des sciences européennes et la phénoménologie transcendantale*, μτφρ. G. Granel, Paris, Gallimard, 1976, § 44, σ. 177.

53. Πβ. σχετικὰ J. M. TRÉGUIER, *ἔνθ' ἀν.*, σ. 415.

54. Πβ. *Matière et mémoire...*, σσ. 205, 206.

55. Πβ. Bergson se faisant, *Signes...*, σ. 233.

πράξη (praxis)»⁵⁶.

Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅμως καὶ τὶς θεμελιώδεις διαφορὲς ποὺ χωρίζουν τὴ φαινομενολογία ἀπὸ τὴ μπερξονικὴ φιλοσοφία τῆς ζωῆς. Ὁ τελευταῖος Merleau-Ponty, παρὰ τὴν ἀναθεωρητικὴ του διάθεση, δὲν τὶς ξεχνᾷ ποτέ. Ἔτσι, στὶς παραδόσεις του στὸ Collège de France (1956-57), παρατηροῦσε ὅτι ὁ θετικισμὸς τοῦ Bergson, αὐτὸ τὸ «πρό-ἀνθρώπινο» τὸ καθιστᾷ ἓνα εἶναι μὲ τὸ ὁποῖο συνυπάρχουμε, κάτι ποὺ ὁ ἴδιος, ὡς φαινομενολόγος, δὲν μποροῦσε νὰ δεχθεῖ. Μποροῦσε ὅμως νὰ τὸ ἐρμηνεύσει στὸ πλαίσιο τῆς μπερξονικῆς διανόησης, ἐκτιμώντας ὅτι στὸν Bergson, καθὼς ἡ διάρ- κεια συνδέεται τόσο μὲ τὴν ἐξωτερικότητα ὅσο καὶ μὲ τὴν ἐσωτερικότη- τα, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι «κατὰ μία ἔννοια ὅλα μας εἶναι ἐσωτερικὰ καὶ κατὰ μία ἔννοια εἵμαστε μέσα στὸ Ἀπόλυτο»⁵⁷. Ἄν ὅμως αὐτὸ σημαίνει ἄρση τῆς διάκρισης ἐσωτερικότητας καὶ ἐξωτερικότητας, τότε ὁ Bergson βρίσκεται τελικὰ ἀρκετὰ κοντὰ στὸν Merleau-Ponty.

Τελικὰ ὅμως μόνο. Γιατί οἱ διαδρομὲς καὶ οἱ προϋποθέσεις ποὺ ἐπιτρέ- πουν τὴ σύγκλιση αὐτὴ εἶναι διαφορετικὲς. Ἴσως αὐτὸ ἐξηγεῖ καὶ τὸν πα- ραιτινόμενο διάλογο τοῦ Merleau-Ponty μὲ τὸν Bergson καὶ τὴν ἐπίμονη ἐρμηνευτικὴ του προσπάθεια ὑπονόμευσης τοῦ θετικισμοῦ τοῦ Bergson⁵⁸, μέσα ἀπὸ τὴν ἀνίχνευση στοιχείων ἀρνητικότητας σὲ μία φιλοσοφικὴ σκέ- ψη ποὺ διαπιστώνει τὴ συνεκτικότητά τῶν πάντων καὶ τὴ μὴ-διαίρετὴ διαδικασία τῆς ἀέναης μεταβολῆς τους. Μιὰ τέτοια ἐρμηνευτικὴ ἐπιλογὴ βοηθᾷ τὸν ἀναγνώστη τοῦ Bergson; Πιστεύω ὅτι ὅποιος θέλει νὰ τὸν γνω- ρίσει πραγματικά, πρέπει νὰ στραφεῖ πρῶτα στὰ ἴδια τὰ κείμενά του καὶ στὴν ἀναμέτρησή του μὲ προγενέστερους καὶ σύγχρονους του στοχαστὲς στοὺς ὁποίους καὶ ἀπαντᾷ. Ἄν ὅμως τὸν ἀναζητήσει καὶ μέσα ἀπὸ τὶς προσεγγίσεις τοῦ Merleau-Ponty, τότε θὰ ἔχει ἓνα ἐπὶ πλέον ὄφελος: μιὰ γεύση τῶν διαδικασιῶν μέσα ἀπὸ τὶς ὁποῖες παράγεται καὶ προχωρεῖ ἡ φι- λοσοφία.

N.-X. ΜΠΑΝΑΚΟΥ-ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ
(Ἀθῆναι)

56. Πβ. R. BARBARAS, *Le tournant de l'expérience...*, σ. 60. Ἡ «μπερξονικὴ ἐκδοχὴ τῆς φαι- νομενολογικῆς ἀναγωγῆς» δὲν σημαίνει βέβαια ταύτιση τῶν δυὸ ἐννοιῶν: ἐνῶ ἡ μπερξονικὴ ἐνόραση εἶναι συνάντηση μὲ τὸ ἀντικείμενο στὴν ἀπόλυτὴ θετικότητά του, ἡ φαινομε- νολογικὴ ἀναγωγή μᾶς ἀποκαλύπτει τὴ σχετικότητά του, ὡς φαινομένου, πρὸς τὴ συνεί- δηση. Πβ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Le problème de l'expérience, Annales bergsoniennes II...*, σσ. 289-291. Πβ. ἐπίσης M. MERLEAU-PONTY, *Bergson se faisant, Signes...*, σ. 232: «Ἡ ἐνόραση τῆς διάρκειάς μου εἶναι [...] ἡ ἀρχὴ (principe) ἐνὸς εἶδους μπερξονικῆς «ἀναγωγῆς», ποὺ θεωρεῖ κάθε πρᾶγμα «sub specie durationis».

57. Πβ. *La Nature...*, σ. 74. Πβ. ἐπίσης *Éloge...*, σ. 23.

58. Πβ. *La Nature...*, σσ. 94, 97, 99. Ὁ Merleau-Ponty πίστευε ὅτι «τὸ μέσο κατανόησης ἐνὸς συστήματος εἶναι νὰ τοῦ θέτουμε τὰ ἐρωτήματα ποὺ ἀπασχολοῦν ἐμᾶς τοὺς ἰδίους». (*L'union de l'âme et du corps...*, σ. 11). Ἡ ἄποψη αὐτὴ εἶναι ἀρκετὰ συζητήσιμη. Μιὰ τέτοια ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση ὁδηγεῖ μᾶλλον σὲ περαιτέρω δημιουργικὴ ἀνάπτυξη παρὰ στὴν κατανόηση ἐνὸς συστήματος.

LECTURES MERLEAU-PONTYENNES DE L'ŒUVRE DE BERGSON

R é s u m é

Au début de sa carrière philosophique Merleau-Ponty s'avère aussi critique face à la pensée de Bergson que la plupart des philosophes français et anglo-saxons de cette époque, tels Russell et Sartre. Le rôle central que les penseurs phénoménologues et existentialistes accordent au sujet suffisait pour les rendre sceptiques envers une philosophie qui considérait la conscience comme un «large courant sans individualité» et comme un «facteur cosmologique». L'influence de Bergson est pourtant claire, bien qu'inavouée, sur la *Structure du comportement*, et l'attitude de Merleau-Ponty s'assouplit au fil du temps. Dans cet article j'ai essayé de montrer, à travers des convergences et des divergences, la sympathie croissante et l'approfondissement de l'approche de Bergson par Merleau-Ponty, pendant l'élargissement graduel de sa propre philosophie, de l'étude de la conscience vers celle de l'Être.

N.-Ch. BANACOU-CARAGOUNI

